

GALAMBOS ISTVÁN

KILÉPNI TILOS

A „FÉLREÉRTETT” KORMÁNYPROGRAM, 1953

1953-ban Nagy Imre parlamenti beszédének hatására valóságos kilépési hullám indult meg a termelészövetkezetekből. Nagycserkeszen július végén ifj. Pokoraczki János – a későbbi ítélet szerint a termelészövetkezet legjobb munkása – a hírek hatására kihúzta a „tsz címtábláját” és bejelentette kilépését. Hamarosan hazavitte a jószágát, és a termés rá eső részét már saját házába hordta be. Példáját minden tag követte, sőt a termelészövetkezeti csoport feloszlását jegyzőkönyvbe foglalták. A hatalom nem nézte tétlenül a termelészövetkezet szétesését, ifj. Pokoraczki Jánost letartóztatták és „termelészövetkezeti csoport elleni izgatás bűntettének” vádjával perbe fogták. A bíróság végül „csupán” három hónap börtönre ítélte, tekintettel arra, hogy „félreértette” a kormányprogramot. De milyen ígéreteket tartalmazott Nagy Imre parlamenti beszéde a parasztság számára, melyeket ifj. Pokoraczki János félreértett?

1953 júliusának végén a tsz-tábla kihúzásával szimbolikusan kezdeményezte a nagycserkeszi Szabad Föld tszcs feloszlását egyik tagja, ifj. Pokoraczki János. Ekkor még nem sejtette, hogy tettét hamarosan „termelészövetkezeti csoport elleni izgatás bűntettének” fogják minősíteni és szeptember 28-án elrendelik a letartóztatását. A későbbi bírósági ítélet azt sugallta, hogy a tagság állásfoglalását a kilépés mellett Pokoraczki János „izgató” tettei és kijelentései, valamint a kormányprogram félreértése okozták. Érdeemes tehát megvizsgálni a kormányprogram vonatkozó részeit, hogy megállapíthassuk, mit tekintett a Nyíregyházi Járásbíróság „félreértésnek”.

„GAZDASÁGPOLITIKÁNKBAN IRÁNYT KELL VÁLTOZTATNI”
NAGY IMRE, 1953. JÚLIUS 4.

Nagy Imre 1953. július 4-i parlamenti beszédében az iparosítás „túlzott ütemének” csökkentését, a mezőgazdaság támogatását, sőt az egyéni gazdálkodók megsegítését ígérte, mivel „mezőgazdasági termelésünk döntően az

egyéni gazdaságokon nyugszik, melyeknek termelését az ország nemcsak hogy nem nélkülözheti, ellenkezőleg, országos érdek termelésük fejlesztése. Emellett beszédében elismerte, hogy „a mezőgazdasági termelés kedvezőtlen alakulásának” nevezett válsághoz hozzájárult a „túlhajtott termelőszövetkezeti mozgalom, a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztésének elszórt üteme”, valamint „az előfordult túlkapasok, az önkéntesség elvének megsértése” s a „kulákok ellen általánossá váló túlzó rendszabályok”, amelyek a parasztság körében „nyugtalanóságot” keltek.

A miniszterelnök tehát nem mondta ki, hogy a termelőszövetkezet legfőbb szervezőereje az állami erőszak volt, csupán „túlkapasokról”, az „önkéntesség elvének” megsértéséről és a kulákok ellen alkalmazott „túlzó rendszabályokról” beszélt. A kuláknak bélyegzést és a rendszabályok szükségességét tehát ő sem vitatta, de elismerte, hogy mindezek eredményeként az államnak évről évre nagyobb gondot okozott az úgynevezett tartalék földek hasznosítása, és ezek jó részét műveletlenül maradtak.

Bár a miniszterelnök továbbra is a paraszti felemelkedés legjárhatóbb útjának nevezte a szövetkezeti mozgalmat, parlamenti beszédében ígéretet tett a szövetkezetesítés lassítására és az önkéntesség szigorú betartására, s kilátásba helyezte, hogy „azok a termelőszövetkezeti tagok, akik vissza akarnak térni az egyéni gazdálkodáshoz, mert ott vélik megtalálni boldogulásukat, a gazdasági év végén kiléphessenek a termelőszövetkezetből. Ezen túlmenően [a kormány] engedélyezni fogja olyan termelőszövetkezetek feloszlását, ahol a tagság többsége azt kívánja.”

Nagy Imre mindemellett az egyéni gazdaságok „munkaeszközökkel, felszereléssel, műtrágyával, nemesített vetőmaggal és az agrotechnika más eszközeivel való megsegítését”, a beadási kötelezettség nem teljesítése miatt az egyéni gazdálkodókra és termelőszövetkezetekre „nem mindig igazságosan” kivetett mintegy 600 millió forint kártérítés elengedését, a begyűjtési rendszer egyszerűsítését, valamint – a folyó évi kenyér- és takarmánygabona-beadás teljesítése esetén – a begyűjtési hátralékok törlését ígerte.

A kommunista kormányfő tehát tulajdonképpen elismerte, hogy legalábbis

előfordultak „túlkapasok”, „túlzott rendszabályok” és a termelőszövetkezet szervezése során nem mindig tartották tiszteletben az „önkéntesség elvét”. A meghirdetett kormányprogram az egyéni kilépést a gazdasági év végével, a termelőszövetkezet feloszlását pedig tagsági döntéssel tette lehetővé. A termelőszövetkezetből való kilépésre azonban inkább elvben volt lehetőség, a gyakorlatban viszont nem ment könnyen, egyrészt a kérdés viszonylagos szabályozatlansága, másrészt az államvédelmi szervek hozzáállása miatt.

„A TSZCS-BŐL EGYSZERŰEN KILÉPNI NEM LEHETETT” POKORACZKI JÁNOS, 1953

Az 1945 után létrejött szövetkezetek alapvetően különböztek a korábbiaktól, amelyek elsősorban a magántulajdont védő, gyarapító értékesítési és elosztási szövetkezetek voltak. A „szövetkezeti mozgalom” a szövetkezet nevet tehát elődeitől kölcsönözte, majd kisa-játította a szovjet modell alapján.

1945 és 1947 között Szabolcs-Szatmárban egyetlen ilyen új típusú „mezőgazdasági szövetkezeti csoport” sem jött létre, földműves-szövetkezetek viszont szép számmal léteztek. A földműves-szövetkezetek ugyan számos esetben jogelődei lettek a későbbi termelőszövetkezeteknek, ám funkciójuk, szerveződési módjuk alapvetően más volt. A földműves-szövetkezetek feladata az 1945-ben, a földreform során fel nem osztott legelők, szeszföldék, gyümölcsösök, esetenként hizlaldák közös hasznosítása volt.

Az 1948-tól meghirdetett kollektivizálás első lépése a korábban létrejött szövetkezetek átszervezése volt, ami Szabolcs megyében 1949 márciusában fejeződött be. Szabolcs megyében 74, Szatmár-Bereg megyében pedig 53 településen egyesítették az új termelési szövetkezeteket a korábbiakkal, míg Szabolcsban 65, Szatmár-Bereg megyében 50 községben „demokratizáltak”, azaz eltávolították a vezetésből az osztályidegennek mondottakat. Az 1950-ben egyesített Szabolcs-Szatmár megyéhez tartozó Nagycserkeszen 1951-ben határozta el, hogy a tanyaközpontot községgé fejlesztik. A településen 1953-ban már két termelőszövetkezet is működött.

Ifj. Pokoraczkai János szülei 18 kataszteri holdon gazdálkodtak, amely-

ből 5 holdat neki és nővérének adtak. Az ifjú gazdálkodó 1951-ben megnősült, majd 1953 januárjában belépett a „Szabad Föld” III. típusú termelőszövetkezeti csoportba. A miniszterelnöki beszéd elhangzása után azonban néhány tagban felmerült a kilépés gondolata. A község másik szövetkezetéből, a Kosuth tszcs-ból olyan hírek érkeztek, hogy ott már mindenki aláírta a kilépési jegyzőkönyvet, és október 1-jével minden tag kilép, mivel mindenki egyenileg akar gazdálkodni. Visszatérve saját szövetkezetébe ifj. Pokoraczkai János beszámolt a tagságnak a hírekről, mire – ahogy ez az államvédelmi szervek előtt tett vallomásaiban olvasható – a tagság követelni kezdte a beadott jószágok és földek visszaadását a régi tulajdonosoknak, s a „tanácselnök és a tsz-elnök felvilágosító munkája ellenére a követelésétől nem állt el”.

Ifj. Pokoraczkai János volt vallomása szerint az első, aki aratás után a korábban bevitt jószágát „minden engedély nélkül” hazavitte, a termény rá eső részét betakarítás után szintén lakására hordta. A termelőszövetkezeti csoport többi tagja követte őt mindebben, ami végül azt eredményezte, hogy letartóztatásakor a tszcs birtokában jószág már nem volt, és minden tag saját szükségleteire törte a kukoricát és szedte a burgonyát. A nevezetes tsz-címtáblát, amely egy tszcs-tag udvarán volt, kihúzta, hogy a tagság is lássa, megszűnik a tszcs istállója Bánczki udvarán.

Későbbi vallomásaiban azzal indokolta eljárását, hogy a szövetkezetbe rábeszélésre lépett be, de egyénileg akart gazdálkodni, és mivel „a tszcs-ból egyszerűen kilépni nem lehetett, elhátároztam, hogy a beadott jószágokat minden engedély nélkül elviszem”. A bíróság az ítéletben enyhítő körülménynek tudta be, hogy „a szövetkezet legjobb dolgozója volt és nyilván a tömeghangulat hatására meggondolatlanul követte el cselekményét, félreértve a kormányprogramot”, ezért „csak” három hónap börtönre ítélte.

„MÉG MINDIG ELŐFORDULNAK TÖRVÉNYSÉRTÉSEK” PIROS LÁSZLÓ ÁV. VEZÉRŐRNAGY, 1953. DECEMBER 1.

Az ítélet indoklása a kormányprogram félreértésére hivatkozott, tehát nem tagadta az abban foglaltakat, ám a kilépésről való beszélgetéseket, a tszcs feloszlásáról szóló jegyzőkönyvkészítést

is „izgatásként” értékelte, ami elég érdekes ellentmondás. Joggal merül fel a kérdés, mennyire sikerült a parlamenti beszédben foglaltakat érvényesítenie a kormánynak. A korábbi gyakorlattal való szembefordulás komoly zavart okozott a párt- és az állami szervek körében egyaránt, amihez hozzájárult, hogy a parlamenti beszédet megalapozó párthatározatot nem hozták nyilvánosságra. A parlamenti beszéd természetesen összhangban volt az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-i ülésén elfogadott határozattal, amely megállapította, hogy „a dolgozó tömegekkel szemben széles mértékben alkalmaztak és alkalmaznak adminisztratív módszereket, a rendőrség, a bíróságok tömegesen büntetnek és a hatóságok ridegen bánnak a lakossággal, s gyakoriak az önkényeskedések”.

A Központi Vezetőség júniusi határozatát harminc évvel később hozták nyilvánosságra, Rákosinak az ülésen elhangzott beismerő szavaiból is csak 1962 augusztusában idéztek először. A Belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság a köztudatban Nagy Imréhez kötődő összevonása és a törvénytelen ségek, túlkapasok „vizsgálata”, pontosabban az ezekre hivatkozó bebörtönzések és perek amúgy is komoly zavart keltettek a belügyi szerveknél. 1953. december 1-jén még a Belügyminisztérium főosztályvezetői előtt is

→ Rendőrök vizsgálják a szántás mélységét 1950 körül

szükségesnek látszott leszögezni: „A főosztályvezető elvtársaknak tudni kell, hogy a Kollégium szeptember 17-én nem hozott határozatot a megyei rendőrkapitányságok megszüntetéséről.”

Az „ország, a nép, az állami szervek előtt, a Belügyminisztérium előtt a döntő feladat Pártunk Központi Vezetősége júniusi határozatának, október 31-ei határozatának, Kormányunk új programjának [sic!] végrehajtása” – fogalmazott Piros László av. vezérőrnagy. A törvényességgel kapcsolatban elmondta: „bár van ezen a téren javulás, de még mindig előfordulnak törvénytételek”. A törvényesség kérdését úgy „értelmezik, hogy a vizsgálati munkában nem verik meg az őrizetéseket, holott a mi munkánk olyan, hogy a törvényesség rendkívül sokoldalú”. Ilyen körülmények között nem csodálható, ha a parlamenti beszéd „önkéntességre” és a szervezetekből való kilépésre, illetve a szervezetek feloszlására vonatkozó kijelentései nem érvényesültek maradéktalanul a gyakorlatban.

A Belügyminisztérium napi gyakorlatában 1953-ban bizonyosan nem érvényesültek, sőt az országos értekezleten a „központosított megyei főosztályok”, az államvédelem és a rendőrség hatékony együttműködése révén elért komoly eredményként szerepelt „a mezőgazdasági év lezárásával, a tszcs-k felbomlasztása ellen irányuló elengedhetetlen cselekmények megelőzése és leplezése terén” végzett munka. Nem mutattak jelentős változást Dékán István av. vezérőrnagy, miniszterhelyettes szavai sem: „Ha az utolsó, még meg-

lévő kizsákmányoló osztályt, a kulákságot vesszük alapul, sem számarányukhoz, sem veszélyességükhöz képest nem tarthatjuk kielégítőnek, hogy országos viszonylatban csupán 555 kulákügynökkel rendelkezünk.”

A kormány határozatait már a legfelsőbb szinteken is elszabotálták. Az 1953. évi 18. tvr. előírását – amely szerint azoknak, akik termény- és takarmánygabona-beadási kötelezettségüket teljesítik, 10%-kal csökkenteni kell az 1953. évi kukorica-, napraforgómag- és burgonyabeadási kötelezettségét – már a Begyűjtési Minisztérium Terménybegyűjtési Főosztályának vezetője, Hegedűs Tibor is igyekezett átértelmezni. A csökkentést kérelemhez és további feltételekhez kötötte, így „a beszolgáltatásban élen járók egy része került hátrányba”.

A termelőszövetkezetekből való kilépést a hatóságok gyakran értékelték „önkéntes kilépésként”, pedig egy 1954. évi rendőrségi tanulmány szerint a „rendőrségi eljárások szempontjából is feltétlenül figyelembe veendő az a körülmény, hogy a termelőszövetkezet tagjának, illetve dolgozójának önkényes kilépése és igazolatlan mulasztása tervbűntettet nem képezhet”, mivel a tagok termelési kötelezettsége „nem jogszabályon alapul, hanem a szervezetközi társuláson”. Az ellenségkeresés fennmaradására utalhat az is, hogy 1954 áprilisában az ipari szabotázselhárító osztályból kivált egy önálló mezőgazdasági szabotázselhárító osztály.

A kilépésre vonatkozó jogszabályok csupán 1953. szeptember 25-én – né-

Gazdasági épületet ellenőriznek a rendőrök

hány nappal ifj. Pokoraczkai János letartóztatása előtt – jelentek meg a *Magyar Közlönyben*. A szabályozás szerint a kilépéssel a tag addig korlátozott rendelkezési joga feléledt, és olyan értékű földet kellett visszakapnia, amelyet bevitt, ám a tagosítás következtében legtöbbször nem a régi földjét. Az elszámolás azonban ritkán ment vita nélkül, előfordult, hogy rossz minőségű, több tagban lévő földet adtak a kilépőnek, vagy kötelezték a termelészövetkezet – gyakran tetemes – adósságának arányos átvételére.

Nagy Imre parlamenti beszédének második évfordulóján a mezőgazdaság helyzetéről országos vezetői értekezletet tartottak, amelyen Egri Gyula, a belügyminiszter első helyettese már arról beszélt, hogy „*jobboldali elhajlás következtében meglazult az állampolgári fegyelem, erősödött a spekuláció és lemaradás volt a begyűjtési kötelezettségek teljesítésében*”. A miniszterhelyettes leszögezte, hogy a parasztnak a termelészövetkezetekbe való belépése „*az önkéntesség szigorú betartása alapján történjék, és nem engedhető meg ebben a munkában semmiféle erőszak*”, ám az értekezleten előtérbe került a Nagy Imre-kormány időszakában alkalmazott irányvonal bírálata, amelyet szembefordulásként értékelték a párt „mezőgazdasági politikájával”.

A belügyminiszter-helyettes – az MDP Központi Vezetőségének 1955. június 7–8-i ülésén elfogadott határozatnak megfelelően – már a Nagy Imre-kormány előtti időszak elveihez tért vissza: „*A begyűjtés nem akadály a termelékenység emelésének, a dolgozó parasztság érdekeltségének a termelésben, mint ahogy ezt nagyon sokan állították. A begyűjtési terveket nem a terméshozamokhoz viszonyítva állapította meg az állam, hanem a földterület arányában. [...] Minden mázsával több gabona, minden mázsával több hús, amelyet a begyűjtési kötelezettségen felül a termelő szövetkezetek, vagyon egyenleg dolgozó parasztnak termelnek, a szabad piacon értékesítve, jelentős többletjövedelmet hoz számukra.*”

A korábbi tapasztalatokból kiindulva természetesen kérdéses, hogy a begyűjtési tervek teljesítése, illetve a termelészövetkezetek számának növekedése elképzelhető volt-e pusztán a szóbeli agitáció eszközeivel. Dobi István a Központi Vezetőség ülésén mindenestre szükségesnek látta a termelészövetkezetek „*minta-alapszabályába 1-2 évvel előbb beiktatott, kilépésre vonatkozó*” rendelkezés megváltoztatását, a „*dolgozók ellátása érdekében biztosítani kell, hogy a termelők maradéktalanul teljesítsék az állam iránti kötelezettsé-*

güket. A törvény teljes szigorával fel kell lépni azokkal szemben, akik az állam iránti kötelezettségüket nem teljesítik, és ki kell őket zárni a szabad piaci értékesítés lehetőségéből.”

A Nagy Imre parlamenti beszédében a parasztságnak tett ígérek tehát nem valósultak meg maradéktalanul. A párt- és államapparátus a kormányprogramban foglaltakat csak vonakodva vagy módosításokkal hajtotta végre, a belügyi szervek hozzáállása pedig nem változott. A termelészövetkezetekkel szembeni véleményeket, a feloszlásuk kezdeményezését, sőt bizonyos esetekben a téveszemből való kilépést is büncselekményként – nemritkán tervbűntettként – kezelték. A parasztsággal szembeni ismételt keményebb fellépést 1954-ben az önálló mezőgazdasági szabotázselhárító osztály felállítása, 1955-ben pedig párthatározat jelezte. Ifj. Pokoraczkai János esete korántsem volt egyedi, a miniszterelnöki beszédet követően az országban kisebb kilépési hullám indult, melynek szomorú bizonyítéka a számos nyomozati és bírósági eljárás. ♦